

Dubrovniški sen

Ferdo Kozak

Trije dnevi duhovne republike, ki je zaživela med ponosnimi spomeniki danes mrtve dubrovniške slave, so že davno za nami. Trije jadri dnevi kakor troje zastav nad mrko sedanjostjo. Z rahlo lažnjivim, simboličnim patosom bi ne bilo težko ustvariti sijajne slike o njih. Seznanil bi bralca z obrazi, ki so se zgrnili na ladjo, z vsakdanjostjo, ki je bila prav taka, kakršno živimo sleherni dan. Potem bi preskočil v patos, češ da je ta svet na belih tleh dubrovniškega svetišča svobode pognala svobodna beseda v zanos in polet in ga notranje vsega prerodila. Za zaključek bi ga pa prikazal sredi trmaste črnogorske zemlje, katere je neki doumel kot simbol neizprosne borbe in tako toliko lažje doživel potrditev svojega poslanstva, ko se je Toller znašel na mladih, navdušenih ramah...

Dà, to bi bil patos, taka podoba, toda navzlic njeni zapeljivosti treba priznati, da ni bilo vse prav tako...

Popotni drobiž.

Če bi se takle kongres pišočih ljudi vsega sveta vršil nekako pred tridesetimi leti, bi bržkone vihrali po krovu dolgi, kodrasti lasje in bi pod bradami frfotale črne umetniške pentlje. Toda, kje je že danes ta bohemska romantika! Pišoči ljudje so dandanes del sveta, ki daje današnjim mestom pravo lice, se bolj ali manj solidni meščani, vsaj na zunaj. Od prav pristnih jih loči le rahla eksotika, ki je pa skoraj po večini bolj posledica nekako v rastlinjaku vzgojenega okusa, kakor pa osebne, človeške izrazitosti. Prvi dan sem hodil po ladji in prebiral obraze. Ne popolnoma, toda na hiter pogled bi jim lahko prisodil najrazličnejše pridobitne poklice, žene pa uvrstil med gojene, v zunanost usmerjene družice. Vendar so se v pestri množici tu in tam zasvetile oči, ki jih je užigal notranji ogenj in za katere si uganil, da so se pobratile z nevsakdanjimi višinami. V splošnem me ni presenetil izraziti intelektualni naglas večine fiziognomij. Današnji obiskovalec besede je zasidran v bistrini intelekta in manj v intuiciji, bolj v namenu in smotru, kakor pa v slepem elementu.

Vsega tega sem se domislil, ko nas je neki znanec malo trdo potipal z oholo šalo, češ da smo podobni potujoči filmski družini. Na vsak način je

ta mož prezrl marsikatero lice, pa to ni tako hudo. Tudi Pen-klub prezre marsikaj, kar je nedvomno važnejše; prezre celo moža, kakršen je Krleža, ki ga ni bilo na ladji, ker ga tudi v Pen-klubu ni.

Ladja reže valove, siva kraška skala na levi nas spremlja, se drobi v otočke in medli v zlati, popoldanski svetlobi. Na krovu je živo. Dame in gospodje polegajo po platnenih stolih in čebljajo v vseh mogočih jezikih, stroji ropočejo. Prostost, ki te vsega prevzame spričo odprtih obzorij in voda, pozabljenje težav in nevšečnosti, vse to ustvarja radostno večerno razpoloženje, ki prehaja od potnika do potnika. Tihi otočki, podobni na vodo poveznjenim lupinam, se rišejo na blede zlatem nebu in izginjajo... Da, hiteti v daljine, nič misliti, strmeti v nebo kakor borne grude zemlje, daleč proč od zadimljenih, krutih evropskih bojišč duha, to je bil menda sproščeni občutek vseh, ki jim je tisto noč prav rahlo zatislil v strop kajute strmeče oči.

V bleščecem solničnem jutru se je iz sivega skalovja izluščil črni Gruž. Dubrovnik je že čakal.

Zgodovinski ogledi mest mi že od nekdanj niso kaj prida pri srcu, toda treba se je bilo ravnati po sporedu. Sveža, čista cesta ob morju, potem belo, kljubovalno zidovje, gola čeljust starodavnih vrat. Poslušal si povesti o pokopanih škofih in pesnikih, videl si lobanje raznih svetnikov, toda zunaj je vriskal v solncu beli, jedri kamen, zgneten na tem malem prostoru v mesto davne slave. Danes je mrtev spomenik, življenje, ki utripa v njem ni iz cela, iz sebe; pozna se mu, da je naslonjeno na svet, ki je samostojnejši in izrazitejši od njega.

V knežjem dvorcu razlaga vodnik pred ne vem več čigavim spomenikom, da so edino tega moža proslavili davni rodovi in mu odlili obraz v bron. Vse vprašuje po njegovih zaslugah. — „Dal je domovini ves svoj denar!“ — Pa pesniki? — Vodnik se smehlja; teh niso stari ravno preveč spoštovali...

Iz zgodovine me je vrglo v današnji dan. V trafiki sem povprašal po novih kongresnih znamkah. Postarna žena v črnem me je strogo pogledala: „Teh nam niso dali! Saj ne privoščijo siromakom zaslužka!“

Sivolos možakar je sedel v kotu in pobrska val s palico po tleh. „Na Lovrijencu jih dobite, saj imate nocoj gostijo tam zgoraj.“

„Seveda!“ je prikimala starka. „Pa kakšno gostijo! Mesec dni že kuhajo za vas in vsaka bo morala plačati še petindvajset dinarjev, če hoče gori. Pa bodo vse plačale, saj imajo, samo, da se bodo lahko kazale... Kaj jim je! Site so, lepe obleke imajo, dolgčas jim je... Flenče gosposke!“

Vstopila je mlajša ženska in s starko sta jeli obirati menda vse bogate dubrovniške družine po vrsti. Izvedel si, koliko je stala obleka te in

te, da bodo hrbti kar goli in kaj vem, kaj še vse. Starec se je smehljajal s kotičkom ust. Ni mu bilo za pogovor, le meni je na vratih zinil, kakor brez zveze: „Vse gre počasi k vragu!“

Na Lovrijencu je bila res prava gostija, ki so jo priredile visoko zrasle Dubrovčanke bleščečih in temnih oči. Le dež in nevihta sta udarila vmes, besen veter je vihral okrog kamenitih teras, spodaj je bučalo morje v črno noč —

Politika in ideologija.

Naj mi tisti, ki se ne strinjajo z menoj, oprostite, če zapišem najprej to, da mi je bil Wells kot predsednik kongresa zelo všeč in da mi je pomenil dan njegovega predsedovanja izreden dogodek. To pa kratko malo radi tega, ker sem čutil in videl osebnost v njem. Da se nisem motil, mi dokazujejo vsi zborovalci, ki so si ves dan belili glave, kaj prav za prav hoče, kam meri ta Anglež, ki je pograbil potek zborovanja z zobmi in ga z neverjetno žilavo vztrajnostjo vlekel v svojo stran; lažje temperamentni so radi tega neprestano nihali med dvema ekstremoma: ali ploskati ali žvižgati. Dà, prepričan sem, da so mnogi odšli s kongresa, pa si niso bili na jasnem, kako naj si razlagajo njegovo ravnanje. In vendar je bil njegov način predsedovanja edinstven. Bil je prav toliko trmast in nepopustljiv kakor suveren, prav toliko ironično nadmočen kakor brutalno vztrajen v borbi za svojo koncepcijo. Hladen, včasih malo posmehljiv mir mu je bil zaveznik, s katerim je nekako na zunaj gospodaril nad udeleženci. Služil mu je za masko nepristranskega, vsem pravičnega predsednika, dočim ga je trdni lastni koncept dvignil nad vse ostale prav radi tega, ker je bil skrit pod ledeno krinko.

Zjutraj, ko je stopil na oder in mu je ploskal ves kongres, se mi je zdel sredi vseh popolnoma sam, ker se je pokazal v svoji otočanski daljnovidnosti premodrega, da bi ga stvari nadvladale. Na videz brezstrasten in ironičen jih je ohranil na dlani in z njimi vred tudi ljudi. Ni dvoma, da se je v tej njegovi poziciji na kongresu zrcalila žilava tradicija angleške rase, stoletja neke nam skoraj nepojmljive samovzgoje, prezira osebnih drobnarij in premišljenega razpletanja svetovnih koncepcij.

Naj bodo torej komentarji o njegovem predsedovanju taki ali drugačni — če danes premislimo tisti dan letošnjega kongresa, mislim da je bila njegova osnova vsekakor tale:

Wellsov namen je bil, da pozove nemško hitlerjevsko delegacijo na odgovor in ji na ta način da razumeti, da je zašla v družbo, katere ni vredna, Kajti, saj je Ould, tajnik londonskega centra, popoldne izjavil, da mu je bilo doma naročeno, naj zastavi na kongresu dvoje, za Nemce skrajno neprijetnih vprašanj. In Wellsu, predsedniku tega centra, je bilo

to naročilo nedvomno znano, torej je tudi vedel, kaj mora doseči kot predsednik kongresa. Tedaj mu je pa resolucija, ki jo je podpisalo šestnajst centrov in katere se bržkone ni nadejal, zmedla račun. Zlasti je omajala možnost, da predre angleški koncept v prav taki obliki, kakor je bil zamišljen. Skušal je torej to resolucijo odriniti, pa bilo na drugo leto, kakor se je rogal. Vendar ni šlo. Treba je bilo popustiti. Francoska delegacija se je strastno zaletavala ob to mrzlo angleško trmo, dokler je ni zlomila. Namreč na videz. Wells se je udal in Francozi so prebrali spomenico, ki je ožigosala dogodke v Nemčiji. Tedaj si začutil, da že suče Anglež krmilo po svoje. Dal je Francozom priliko, da dajo duška svoji, bolj mrzlo politični, kakor pa iz srca privreli ogorčenosti. Hkratu pa je pri Nemcih vzbudil vtis, da je na njihovi strani in da se v danem primeru lahko oslanjajo nanj. Bomba blestečega govora, ki jo je sprožil rdečelični patetik Marinetti, se je izdivjala brez hujših živčnih pretresov. Francozi so jeli razpredati politične mreže. Njih koncept je bil bolj pogled na problem iz bližine; šlo jim je za trenoten političen uspeh, zato so z blestečo logiko vabili Nemce v kompromis. „Samo da pokleknejo!“ to je bilo njihovo geslo in Nemci so se izkazali pripravljene poklekniti. Francoski politikum je ugodno dozoreval pod okriljem Wellsovih hladnih rok, prav tako nemški, prav podoben zarodkom zadnjega Hitlerjevega pomirljivega govora. Svetovna politika je bila zgoščena poslušalcem na dlani. Z dopoldanske seje so odhajali vsi z zavestjo, da bo po obedu na posebni konferenci dosežen z nemško formalno kapitulacijo in z nekimi francoskimi, zopet le formalnimi popusti sporazum. To se je tudi zgodilo. Nemci so izjavili, da sicer ne podpišejo resolucije, ki so je predložili njihovi prijatelji Francozi, da se pa v bistvu strinjajo z njo. Nevihto oznanjujoče ozračje se je mahoma zvedrilo. Francozi in Nemci — obe poglavitni stranki sta bili zadovoljni, skupščina je soglašala. Vendar sta obe stranki stavili nujen pogoj: da se o tej zadevi ne razpravlja več, da zbor sprejme resolucijo v novi obliki in preide na dnevni red. Skupščina se tudi sedaj ni upirala. Tedaj je Wells pokazal svoj pravi obraz. Ves čas se prav za prav ni uklonil, le pritajil se je. Čakal je pripravnega trenutka in ga pričakal. Izjavil je, da ga prav malo zanima, kaj sta stranki skuhalo na svojem posebnem sestanku pred popoldansko sejo. Tu da je zbor svobodnih ljudi, kjer ni z nobenim sklepom mogoče preprečiti diskusije. Ta se mora vršiti, sicer se bo on, Wells, zahvalil za predsedniško mesto.

Francoska delegacija je bila razburjena, nemška konsternirana. Ti preljudi nemški delegati, ki se ves čas kongresa sploh niso zavedeli, kaj se prav za prav godi in kakšen je njihov opravek v boju. Imeli so pripravljena sicer neka pojasnila, ki so jih ves čas obetali, ko se je pa stvar zasukala drugače, so izgubili glavo. V svoji naivnosti so zdaj opominjali Wellsa, da jih je zjutraj podpiral in da si zaradi tega ne znajo razlagati

njegovega popoldanskega ravnanja. Wells posluša mrzlo in z viška in že se na odru pojavi Ernst Toller, kateremu je bil po svoji izredni pravici, katero ima predsednik, dal besedo. Ernst Toller, iz Nemčije pobegli, pregnani, iz Pen kluba izključeni književnik. Preokret je bil trenoten in dramatičen, vendar skrbno pripravljen. Nemci so zapustili dvorano, med viharnim porogljivim ploskanjem jim je sledila holandska delegatinja; Marinetti je pograbil klobuk, stopil dva, tri korake proti izhodu, pa se vrnil. Zborovalci so se polagoma pomirili, koncept je bil izvršen.

To je bil Wellsov dan, političen obračun po angleški volji. Drugo jutro je bilo Tollerjevo.

Njegov opravek v bistvu ni bil težak, zlasti ne v ovzdušju, ki je vladalo na kongresu. V imenu tolikih velikih nemških imen je protestiral javno in osebno zoper vse, kar se je zgodilo v Nemčiji, zoper brutalna nasilstva nad mislečim in ustvarjajočim duhom, zoper požig knjig, ki kaže vse simptome blaznosti, katera pretresa in razkraja svetovno civilizacijo. Protestiral je v imenu duhovnega človeštva in kongres mu je bil hvaležen. S svojim govorom ni hotel potegniti nobene linije v bodočnost, kajti vse bolj se zdi razumljivo, da mislečega človeka davi preveč grenkoba spoznanja, kakor da bi mogel zbrati črepinje svoje vere v eno samo mikavno, svetlo lučko pred seboj. Zdaj je še zmeraj čas vpitja nage duše v pustinja, v mrak, ki leži nad človeškim nehanjem. Srd je večji od zapanja, svetlo perot hrepenenja v tem ali onem smislu je nadkrilil zagrižen odpor, mračen privid razdejanja. Kdor danes premišljuje, ga pretresa sveti fanatizem uničevanja; ne zelenih trat, le podrtije sanja na znotraj obrnjeno oko, pogorišča vseh svetišč, ne da bi utegnil tipati za novimi.

Kdor danes premišljuje, odkriva rane; zato je njegova beseda grenka in spoznavna. V tem smislu je Toller vzkliknil dvoje misli, eno kot zahtevo, drugo kot težko konstatacijo, ki se mi zdita za ta njegov dan in za kongres najvažnejši. „Zahtevamo svobodo duha za vse, ne oziraje se na levo ali na desno!“ Dà, zahtevamo. Sredi belih dubrovniških zidov je duh v sanjah kriknil ta stavek, sen je bila ta ura! In druga misel: „Zrak okoli nas je od dne do dne tanjši. Človeški duh je danes osamljen, zmeraj gostejša tema se zgrinja okrog nas.“ — Spoznanje, izrečeno tovarišem v duhu, najčistejši, dasi najbolestnejši trenotek vsega kongresa! Kdor je razumel tesnobo srca, iz katere je privrela ta misel, je doumel odgovornost svojega poslanstva, navzlic temu, da postaja svet pustinja brez odmeva. S to mislijo je Toller strgal vso oficielno navlako s kongresa in je postavil zbrane tja, kjer je njih mesto, kjer je njih edini pravi smisel in namen.

In prav zaradi nje mi ni mogoče preiti kritike, katere je bil od premnogih strani doma deležen slovenski Pen-klub zaradi svojega ravnanja na kon-

gresu. Očitani so mu, da bi si svoje glasovanje zoper Nemce lahko prihranil, češ da mora ostati gostitelj nevtralen. Nočem se sklicevati na razne očitne kršitve gostoljubja na drugih kongresih Pen-kluba. Treba je podčrtati le to, da to pot ni zborovala v Dubrovniku nikaka oficialna mednarodna bratovščina, pač pa da je šlo za principiелne stvari nazora, za pojmovanje sveta in da mora to vsak resničen človek manifestirati povsod in pri vsaki priliki, sicer je vse njegovo delo le polovičarstvo. Glasovanje slovenskega centra ni bilo političen ali formalen akt, pač pa spontana manifestacija ideje, katere ne bi mogli zavreti nobeni oziri; saj je šlo pri tem za osebno vrednost in za pravice najsvetejšega, kar človek poseduje, za njega brezkompromisno, nedotakljivo vero.

Noč na ladji.

Noč je topla in črna. Ladja je pred nekaj urami odrinila nazaj proti domu. Njen rilec se dviguje in pada in reže od južnega vetra razgibano morje, vode šume in se penijo ob njenih bokih. Debele kaplje dežja se vsipajo izpod črnega neba in močijo krov. Tam daleč nekje mežikajo svetilniki.

Hodim po krovu, ura gre na polnoč. Zdi se mi, kakor bi bil doma na tej beli, skozi noč potujoči ladji in zavedam se, da mi bo težko, ko se ločim od nje. Ladja drsi preko valov, pred seboj svojo večno pot, tuja vsemu tistemu svetu, ki čaka na nas. Ladja se le dotika obal, njen dom je samotni in sam v sebi uzakonjen, brezbrežen, neumrljiv element.

Ura gre na polnoč. Pravkar so zaprli radio. Hvala bogu! Sredi te črne noči se ti zde vreseči celinski šlagerji kakor odmevi norega početja.

V baru plešejo. V zatišju pri rešilnih čolnih se stiskata moški in ženska. Za roke se držita in si strmita v oči. Našla sta se slučajno — še nekaj ur, pa ju razdvoji celina... V jedilnici je še svetlo. Pri neki mizi sameva popotnik S. s severa. Pred nekaj urami je še govoril o bodočnosti in njegov obraz je bil prav tak kakor sedaj: bridko zaskrbljen in rahlo izmučen. Dà, ničesar ni mogoče prerokovati. Nekaj pošastnega se godi okrog nas in tudi v nas, toda človek je z dušo in telesom uklet v ta svet in je kakor vojak na sprednji straži. Z nagrbljenim čelom bulji v temo in čaka ukazov vojskovodje, katerega ne pozna. Kdo je ta temni, nevidni, skrivnostni general? Smrt? Ali norost? Novo življenje? Popotnik S. je vojak, ki se ne misli umakniti s sprednje straže; to je pač najpreprostejša vojaška dolžnost.

Skozi okno ogledujem majhno družbo dve mizi dalje, ki pije in debatira. Drug iz Belgrada je med njimi, ostrih, neukročenih oči, nekam preudarno od vsega sveta odmaknjenega obraza. Sočna, v sebi neprestano snujoča natura, malce južnaško temna. Razum izbrušen in svetel,

vendar je kri močnejša od njega in mu ne zaupa prav do dna. Peha ga v negotovost, v iskanje strug. Eno sem čul na kratko označeno, ko je govoril o zastavi ostre kritike, ki jo je treba zasaditi v srce srbskega javnega življenja. Napad na vsej črti!

Zadaj na krovu sedi v predelu za stekleno steno nekdo in piše že vso noč...

Hodim po levi strani krova in se oziram proti tisti strani, kjer dremljejo v daljini nevidne italijanske obale. Tja roma ob tej uri mesnatolični patetik Marinetti, Dubrovnik pa je že tako daleč za nami. In vendar! Marinettiju je vse, kar se dogaja v Nemčiji, revolucijski proces; treba le počakati, da se kalna zmes razčisti. Revolucija! Dandanes ima skoraj že vsaka država svojo krvavo ali nekrvavo revolucijo. In njih prav zadnji vzrok in namen? Postati edini gospodar, polastiti se vse oblasti, ki znači posest vseh materijelnih dobrin. Za te se bije danes ves svet, to je osnovna filozofija celine. Tam ne vedo ničesar več o svobodnem življenju elementa, od razuma nezavrtem izživljanju vseh kreativnih instinktov, položenih v naravo organizmov. Tam je organizem, ki mu je ime človek, preklan povprek in navskriž z visokimi, steklenimi stenami razumskih računov in ob njih vznožju se leno pretaka dragocena, dan na dan v brezumnem mehaničnem procesu prelivana kri.

Topel dež rosi na krov. Jutri nas pozdravijo obale. Ladja se vrne v svobodo, mi v urejeni, civilizirani svet. Teden dni nam je kraljevala Beseda, da smo skoraj verjeli, da je njena oblast povsod tako močna, kakor v naših srcih. Teden dni smo se grelí ob nekaki skupni veri, ki je v intimnih trenutkih prestala biti vera in se je izpremenila v resnično, svetlo ovzdušje. Toda zdaj je Dubrovnik že daleč in z njim tudi sen teh dni. Tam na obalah misli in čustvuje svet precej drugače, tam ni ta sen nikomur nič mar. To je bil le evropskih pišočih ljudi osebni šport in luksuz. Njemu navzlic bodo še gorele grmade knjig, bodo še...

Dà, Toller je govoril v imenu preganjanega, ponižanega in trpečega duha. Navajal je zglede iz zgodovine, omenjal srednjeveške grmade, toda zakaj? Ne zaradi vere, da bo poslej ali nekoč drugače, da bo v tej visoki človeški civilizaciji ležal duh na mehki blazini in da mu bodo stregli trije kralji iz Jutrovega. Ne; pač pa da poživi voljo, da okrepi zavest, da bo zmeraj tako, kakor je bilo, in da potrdi vsakega posameznika v spoznanju, da je njegov edini prostor na sprednji straži, da vojak ne sme nazaj in da sta luč duha in mračna veličina žrtve dve usodno med seboj povezani sestri na teh zemeljskih potih.